

STATUL FEUDAL. EVOLUȚIE ISTORICĂ ÎN EUROPA APUSEANĂ

RADU MANOLESCU

Ca urmare a destrămării sclavagismului în lumea romană și comunei primitive în lumea germană și a formării relațiilor feudale, a prăbușirii Imperiului roman de apus și a fuziunii instituțiilor romane și germanice, în Europa de apus s-au creat la începutul evului mediu condițiile istorice ale formării statelor feudale timpurii. Pe teritoriul fostului Imperiu roman de apus, statul feudal timpuriu a succedat celui sclavagist, în lumea germană, el a luat naștere în condițiile apariției claselor sociale și ale destrămării organizării tribale.

Regatele romano-germane — În primele decenii ale stabilirii lor în provinciile Imperiului roman de apus, triburile germane, la care nu apăruse încă statul, nu puteau înlocui instituțiile romane cu forme proprii de organizare. Istoricul roman Paulus Orosius relatează că regele vizigoților Athaulf (410—415), care plănuia să transforme „Romania” în „Gothia”, și-a dat seama că „nici nu poate supune în vreun chip pe goți legilor, din pricina barbariei lor neînfrinate și nici nu trebuie să lipsească statul roman de legi, fără de care nu poate exista stat”¹.

Ulterior, formarea claselor sociale la triburile germane și destrămarea și prăbușirea Imperiului roman de apus au creat premisele social-economice și politice necesare apariției organizării statale la germani și înlocuirii statului roman cu o formă nouă de stat, corespunzătoare transformărilor petrecute în societatea germană și romană, aceea a regatelor romano-germane. Codificarea legiurilor cutumiere ale triburilor germane — codicele de legi vizigot al regelui Euric (470—480), legea salică a francilor (primul deceniu al secolului al VI-lea) etc. — oglindesc formarea regatelor romano-germane, înzestrate cu o suprastructură juridică scrisă corespunzătoare evoluției lor statale. Creștinarea în masă a triburilor germane stabilite în provinciile fostului Imperiu roman de apus, petrecută în a doua jumătate a secolului al V-lea — începutul secolului al VI-lea, în rit arian la vizigoți, burgunzi, ostrogoți, în rit catolic la franci, reflectă de asemenea necesitatea consacrării pe plan religios a transformărilor sociale și politice care aveau loc în societatea germană. În Britania, unde constituirea statelor anglo-saxone a avut loc mai lent, în secolele VI—VII, codificarea legiurilor cutumiere și creștinarea în masă a migratorilor s-au făcut de asemenea mai târziu, în cursul secolului al VII-lea.

În noile state, structura instituțiilor politice a variat în funcție de caracterul și intensitatea migrației triburilor germane. În Italia ostrogotă, Spania vi-

¹ Paulus Orosius, *Historiarum adversum paganos libri septem*, VII, 43, în *Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum*, vol. V, Viena, 1882, p. 560.

zigotă, Galia francă, a continuat să funcționeze o parte din instituțiile romane, cărora li s-au suprapus instituțiile germanice ale cuceritorilor. În Britania anglo-saxonă, părăsirea provinciei de către romani și cucerirea ei de către migratori au avut ca urmare încetarea funcționării instituțiilor romane și organizarea regatelor anglo-saxone numai pe baza instituțiilor germanice.

Puterea supremă era exercitată de regalitate, instituție de origine germanică, a cărei autoritate a crescut considerabil, ca urmare a cuceririi unor întinse teritorii, care i-a adus domenii funciare numeroase și bogate, resurse bănești rezultate din impozite, vămi și amenzi judiciare și prestigiu politic. În aceste condiții, regele s-a transformat dintr-un șef militar într-un conducător de stat, regalitatea consolidându-și totodată caracterul ereditar. Regalitatea s-a sprijinit pe aristocrația germană, care constituia forța militară și politică dominantă și a colaborat, în tot mai mare măsură, cu nobilimea romană și, după creștinarea în rit catolic sau trecerea de la arianism la catolicism, și cu clerul catolic, evoluind de la reprezentarea intereselor aristocrației germane la reprezentarea intereselor clasei feudale laice și eclesiastice în formare în ansamblul ei.

Spre deosebire de conceptul roman, care considera statul o instituție publică (*res publica*) iar pe locuitori ca cetățeni (*cives*), conceptul germanic socotea regatul o stăpânire cu caracter patrimonial, dobândit prin cucerire, de care regele putea dispune după normele succesoriale ale dreptului germanic, lăsându-l moștenire fiilor săi, în întregime sau prin împărțire, iar pe locuitori ca supuși depinzând personal de rege.

Autoritatea regală era întinsă și era exercitată, direct sau prin mijlocirea organelor centrale și locale de cîrmuire, în toate sectoarele vieții statale.

Organul central de cîrmuire era curtea sau „palatul” regal, format din aristocrați germani și nobili romani, războinici, slujbași, cler. Din cadrul „palatului” s-a detașat sfatul regal, cu care regele se consulta pentru soluționarea celor mai importante probleme. În unele state, ca în Italia ostrogotă, Spania vizigotă sau Galia francă, au fost menținute instituții publice romane din domeniul administrației, impozitelor, vămilei, edilității etc., care asigurau îndeplinirea unor necesități ale cîrmuirii centrale și locale sau procurau venituri regalității. Regalitatea a continuat să convoace anual „adunarea obștească”, formă evoluată a vechii instituții germanice a „adunării poporului”. Dar pe măsură ce creștea autoritatea regală și se constituiau instituțiile sale centrale, însemnătatea politică a „adunării obștești” scădea, ea transformîndu-se treptat într-o adunare anuală a oamenilor liberi convocați pentru îndeplinirea obligațiilor militare.

Reprezentanții locali ai puterii centrale erau comitele și ducele în Galia francă, „comitele ostrogotilor în provincie” în Italia ostrogotă, sheriful (*gerefa*) în Britania anglo-saxonă, care cumula atribuții militare, judiciare, fiscale, administrative. În mediul rural, în zonele de așezare compactă a migratorilor, conducerea locală se realiza prin funcționarea unor unități teritoriale de origine germanică, care cuprindeau un număr de gospodării libere, ca „suta” (*centena*, *hundred*), care grupa nominal 100 de gospodării. În Italia, Galia, Spania s-au menținut și instituții locale de origine romană, mai ales în orașe, sub forma unor consilii municipale.

Restaurarea imperiului în Europa apuseană. Imperiul carolingian. Imperiul romano-german. Ca urmare a expansiunii statului franc carolingian, la sfârșitul secolului al VIII-lea, în cuprinsul său se găseau reunite Galia, Italia nordică și centrală și Spania de nord-est, precum și întinse ținuturi de la est de Rin. Papalitatea se afla și ea sub protecția suveranului franc. Erau create, așadar, condiții favorabile pentru restaurarea imperiului în Europa de apus în folosul monarhului

aflat la conducerea celui mai întins și mai puternic stat și în cuprinsul hotarelor căruia fusese reunificată cea mai mare parte a fostului Imperiu roman de apus, inclusiv Italia, care constituise centrul său. Cu prilejul venirii lui Carol cel Mare la Roma, papa l-a încoronat pe suveranul franc ca împărat roman (800).

Renovatio Romani Imperii reprezenta însă numai o restaurare nominală a Imperiului roman. Prin structura sa teritorială și prin instituțiile sale politice, noul imperiu era, de fapt, un imperiu franc carolingian, o continuare a regatului franc merovingian. El nu cuprindea decît o parte a fostului Imperiu roman de apus, dar, în schimb, stăpînea teritoriul Germaniei de la Rin pînă la Elba, centrul său de greutate deplasîndu-se din bazinul occidental al Mediteranei spre Galia și Germania.

Suveranii carolingieni își exercitau autoritatea direct și prin mijlocirea „palatului” și a organelor locale ale statului. „Palatul” sau curtea regală sau imperială îndeplinea funcția de centru politic și administrativ al statului carolingian. Reprezentantul local al puterii centrale era comitele, care îndeplinea atribuții cumulative administrative, judiciare, fiscale și militare. Existau, de asemenea, ducate avînd o autonomie mai largă, iar la hotare mărci, cu o organizare militară mai puternică. Pentru supravegherea organelor locale, Carolingienii au instituit „trimiși ai suveranului”, investiți cu atribuții largi. Carolingienii au continuat să convoace anual „adunarea obștească” (*placitum generale*), alcătuită tot mai mult din reprezentanți ai clasei dominante laice și eclesiastice. Au continuat să funcționeze și adunările locale, mai ales cu caracter judiciar.

Într-o epocă de predominare a economiei naturale, slujbașii și vasalii erau retribuiți, pentru slujba prestată, prin concesiuni funciare sub formă de beneficii. Comitele primea, de pildă, o concesiune funciară sub formă de beneficiu comital. Ca deținător de funcție și beneficiu, el era atît slujbaș cît și vasal direct al suveranului-senior. Astfel subordonarea, din punct de vedere al organizării statale, a slujbașului față de suveran era dublată de dependența personală, cu caracter vasalic, a vasalului față de senior. La rîndul lor, slujbași și vasalli regali sau imperiali aveau proprii vasali, datorî cu jurămint de credință și slujbe atît față de senlorul lor direct, cît și față de suveranul-senior carolingian, un capitular al lui Carol cel Mare din 810 precizînd ca „fiecare să ceară supunere celor de sub ascultarea sa, pentru ca astfel să se supună și să asculte și mai bine de hotărîrile și poruncile imperiale”².

De asemenea, tot mai multe domenii erau scoase, pe baza unor privilegii de imunitate, de sub autoritatea directă a statului, care, neavînd un număr îndestulător de slujbași, transfera atribuțiile judiciare, fiscale și administrative ale

² *Capitularia regum francorum*, tom. I, 1883, în *Monumenta Germaniae Historica, Leges*, secția a II-a, p. 153.

puterii centrale pe seama proprietarului imunist, care le exercita prin mijloace proprii.

Încercarea Carolingienilor de a folosi vasalitatea și imunitatea ca mijloace de cîrmuire și de a consolida autoritatea șefului statului prin îmbinarea puterii monarhice cu cea seniorială nu a dat rezultatele urmărite, deoarece marii proprietari, profitînd de forța materială și atribuțiile locale pe care le conferea stăpînirea unor întinse fonduri funciare imuniste și avînd numeroși vasali proprii, manifestau tendințe tot mai pronunțate de insubordonare și de autonomie față de puterea centrală.

Imperiul carolingian era lipsit de unitate economică și locuit de popoare aflate în stadii diferite de dezvoltare socială și deosebite ca limbă și organizare politică. Procesul de feudalizare, în plină desfășurare, a avut ca urmare creșterea forțelor feudale centrifugale și slăbirea autorității centrale, iar sistemul împărțirii statului între urmașii monarhului, manifestare a concepției germanice patrimoniale despre stat, i-a grăbit dezmembrarea.

După moartea urmașului lui Carol cel Mare, Ludovic cel Pios (840), fiii săi Lothar, Ludovic Germanicul și Carol cel Pleșuv au decis împărțirea imperiului carolingian. Prin tratatul de la Verdun (843), imperiul carolingian a fost împărțit în trei state separate. Lui Lothar i-au fost atribuite Italia și ținuturile cuprinse între Rhône și Rin numite ulterior Lotharingia sau Lorena, lui Ludovic Germanicul — regiunile de la est de Rin, adică Francia răsăriteană sau Germania, iar lui Carol cel Pleșuv — ținuturile de la vest de Rhône și Meusa, adică Francia apuseană sau Franța. Din dezmembrarea imperiului carolingian s-au născut astfel trei state de sine stătătoare, care au stat la baza formării Franței, Germaniei și Italiei.

Între mijlocul secolului al IX-lea și mijlocul secolului al X-lea, în condițiile cristalizării relațiilor feudale și ale slăbirii puterii centrale, ducii, comiții și marii vasali și-au transformat ducatele, comitatele și beneficiile în domenii ereditare, pe care le cîrmuiau ca șefi locali aproape de sine stătători. Uzurpînd atribuțiile statului, ei clădeau castele, comandau oști, purtau războaie, strîngeau impozite și vămi, băteau monedă, judecau în tribunale proprii, administrau prin slujbașii lor și recunoșteau numai nominal sau uneori deloc autoritatea monarhului. Astfel, în cuprinsul statelor rezultate din destrămarea imperiului carolingian s-au format numeroase principate feudale, care marchează intrarea Europei apusene în epoca fărîmîțării feudale.

În a doua jumătate a secolului al X-lea, consolidarea regatului Germaniei a făcut din el cel mai puternic stat din Europa apuseană, în timp ce fărîmîțarea politică a Italiei și criza papalității au dat posibilitate regelui german Otto I cel Mare să ia în stăpînire Italia nordică și centrală (951) și să subordoneze papalitatea, împrejurări în care papa l-a încoronat pe Otto I ca „împărat roman” (962).

Deși crearea noului imperiu, cunoscut mai ales sub numele de imperiul romano-german, era considerată de contemporani ca o restaurare a Imperiului roman de apus, ea era, de fapt, și pe un plan mai redus, o încercare de reînființare a imperiului carolingian, centrul său de greutate constituindu-l Germania, căreia îi era subordonată Italia nordică și centrală.

Centralizarea sta- În Europa apuseană, evoluția statului a urmat în secolele tală în Franța, An- XI—XV două căi distincte: în imperiul romano-german glia și Peninsula și în Italia s-a menținut și s-a adâncit fărâmițarea politică, în timp ce în Franța, Anglia, Peninsula Iberică s-a iberică.

desfășurat procesul de centralizare statală. Esența acestui proces constă în acțiunea dusă de regalitate, sprijinită de orășenime, de țărănime, de mica nobilime și de biserică, pentru înfăptuirea unificării teritoriale și a centralizării politice a statului.

În secolele IX—X, cristalizarea relațiilor feudale în Europa apuseană avusesse ca urmare creșterea puterii locale a marilor feudali, slăbirea autorității centrale și apariția fărâmițării politice. Suveranul deținea numai o autoritate nominală; el era „virful întregii ierarhii feudale, era șeful suprem, de care vasalii nu se puteau dispensa, dar față de care ei se aflau totodată într-o stare de permanentă răzvrătire”³. Războaiele interne între feudali sau între ei și rege creau o stare permanentă de anarhie și de insecuritate.

Din secolele XII—XIII, dezvoltarea economiei agrare, a meșteșugurilor și a orașelor, lărgirea schimburilor comerciale interne și externe au avut însemnate consecințe social-economice și politice.

Nobilimea, care, în ansamblul ei, nu și-a adaptat în suficientă măsură organizarea domeniului și felul de viață cerințelor dezvoltării producției și schimbului de mărfuri, a început să fie subminată economic. Transformările petrecute în tehnica și în organizarea militară, constând în scăderea rolului cavaleriei grele nobiliare și în sporirea celui al pedestrimii, precum și în înlocuirea conștințelor recrutate pe baza sistemului vasalic cu detașamente de mercenari, au dus la declinul militar al nobilimii și la diminuarea însemnătății oștilor principilor teritoriali și a detașamentelor marii nobilimi, organizate, în esență, pe baza sistemului vasalic. În același timp, a avut loc creșterea rolului armatei regale, care, datorită măririi resurselor puterii centrale, și-a sporit considerabil efectivele și și-a îmbunătățit înzestrarea în mijloace de luptă, în special arme de foc și organizarea, devenind astfel un redutabil instrument în mâinile monarhiei.

Orășenimea, țărănimea, mica nobilime și clerul au sprijinit regalitatea în acțiunea de centralizare statală. Orășenimea a sprijinit puterea centrală deoarece meșteșugurile și negoțul puteau să se dezvolte mai bine în condițiile unui stat unificat și centralizat. Orășenii au oferit regalității ajutor bănesc sub formă de împrumuturi și impozite, sprijin militar prin mobilizarea milițiilor urbane, precum și cadre pentru administrația statului. La rîndul lor, masele țărănești erau vital interesate în curmarea anarhiei feudale și în instaurarea păcii. Principalii contribuabili, țăranii, au asigurat de asemenea resursele materiale necesare organizării și funcționării statului centralizat. Numeroși mici nobili au intrat în slujba regalității, primind în schimb domenii sau alte favoruri regale. Clerul, căruia anarhia feudală îi amenința bunurile funciare, a sprijinit regalitatea cu resursele sale materiale și cu armele sale spirituale, întărind alianța mai veche „dintre tron și altar”.

³ Friedrich Engels, *Despre decăderea feudalismului și apariția statelor naționale*, în Karl Marx-Friedrich Engels, *Opere*, vol. 21, București, Ed. Politică, 1965, p. 394.

Centralizarea statală s-a realizat în strînsă legătură cu procesul de unificare economică a țării, dezvoltarea producției și schimbului de mărfuri ducînd la stringerea legăturilor economice dintre provincii, ceea ce a constituit premisa economică a unificării lor politice. Centralizarea statală a fost grăbită în unele țări și de necesitatea de a se face față pericolelor externe sau de a desăvîrși eliberarea țării de sub dominația străină.

În condițiile unei autorități centrale încă insuficient consolidate, în secolele XIII—XV monarhia a apelat la colaborarea cu reprezentanții stărilor sociale privilegiate, adică ai clerului, nobilimii și orașelor, constituiți în adunări reprezentative. De aceea regalității din această perioadă i s-a dat și numele de monarhia stărilor.

Privită în perspectiva istoriei, centralizarea statală a constituit un proces istoric progresist, care a creat condiții prielnice dezvoltării social-economice, progresului instituțiilor și culturii și apariției premiselor națiunilor; întărirea statului a creat, în același timp, condițiile necesare pentru apărarea teritoriului țării sau pentru eliberarea unor teritorii aflate sub stăpînire străină. Ea a avut în fiecare din țările Europei apusene trăsături specifice, datorate condițiilor istorice interne și externe în care s-a desfășurat.

În Franța, în procesul de centralizare statală s-au îmbinat acțiunile de unificare teritorială, de eliberare a unor provincii franceze de sub stăpînirea engleză și de centralizare instituțională. De aceea, îndelungata confruntare politică și militară franco-engleză, desfășurată în secolele XII—XV și îndeosebi în timpul Războiului de o sută de ani (1337—1453), în care Franța urmărea eliberarea provinciilor franceze stăpînite de englezi, reprezintă, în esență, o manifestare pe planul relațiilor externe a procesului intern de unificare teritorială a țării. Realizată pe căi variate — lupta cu Anglia, moșteniri, căsătorii, cumpărări — unificarea teritorială s-a făcut prin includerea în domeniul regal și prin intrarea sub stăpînirea regală a cîtorva mari principate teritoriale: Normandia, Maine, Touraine, Anjou, Poitou (1202—1204), Toulouse (1229), Champagne (1284), Burgundia, Franche-Comté, Picardia, Artois (1477), Provence (1481), Bretania (1491).

Includerea unor principate teritoriale și mari seniorii în domeniul regal a avut ca urmare preluarea de către regalitate a atribuțiilor militare, judiciare, administrative, fiscale, uzurpate de marii feudali în epoca slăbirii puterii centrale din secolele IX—X. Includerea în domeniul regal a orașelor a dus de asemenea la o restrîngere a autonomiei municipale și la o subordonare tot mai strînsă a lor față de puterea centrală. La rîndul său, biserica a intrat sub controlul regalității, Pragmatica Sancțiune de la Bourges (1438), încheiată între regalitate și papalitate, acordînd regelui Franței dreptul de a recomanda candidați pentru înaltele posturi eclesiastice. Suprapunîndu-se relațiilor vasalice, autonomiei municipale și privilegiilor bisericii și subordonînd autorității sale efective întreaga populație a țării, puterea centrală a transformat astfel pe toți locuitorii în supuși depinzînd direct de rege.

Din secolul al XIII-lea, pe măsura centralizării statului, necesitățile bănești ale regalității au devenit tot mai mari, astfel încît regele nu le mai putea face față cu veniturile „ordinare“, strînse, în calitate de senior feudal, de pe domeniul regal. De aceea regalitatea a recurs la surse de venituri „extraordinare“: ajutoare bănești (*aides*) de la vasalii și țărani dinăuntru și din afara domeniului regal, decime bisericesti, împrumuturi de la orașe și biserică, taxe asupra cir-

culației și depozitării mărfurilor, impuneri percepute asupra persoanei, averii sau veniturilor, cunoscute inițial sub numele de „darea pe focuri” (*fouage*), iar apoi sub acela de talie (*taille*) regală, care din secolul al XV-lea a devenit principala sursă a veniturilor regalității. Totodată, regalitatea și-a rezervat monopolul impozitelor, un act judiciar din 1440 subliniind că „regelui singur îi aparțin ajutoarele (*aides*)”⁴.

În condițiile unificării teritoriale, necesitățile militare legate de exercitarea autorității centrale în interior și de desfășurarea Războiului de o sută de ani au dus la subordonarea contingentelor nobiliare și a milițiilor urbane puterii centrale și la treptata restrângere a rolului lor militar. În același timp, mărirea și reorganizarea armatei regale, realizată ca urmare a reformelor de la mijlocul secolului al XV-lea, i-au asigurat rolul militar decisiv și au permis regelui să instaureze monopolul militar regal.

Pe măsura sporirii efective a puterii regale, s-a conturat tot mai limpede o ideologie monarhică, menită să justifice acțiunea unificatoare și centralizatoare a regalității și necesitatea creșterii autorității regale. Renașterea și răspîndirea dreptului roman, începînd cu secolul al XII-lea, vasta producție istoriografică de curte din secolele XII—XV sau bogata literatură politică alegorică au înfățișat trăsăturile ideale ale monarhului și obiectivele politicii regale. Regele era înfățișat ca deținător al atributelor suveranității, pe care le exercita direct sau prin mijlocirea slujbașilor săi, apărător al păcii și ocrotitor al bisericii. Oglindind creșterea prestigiului internațional al regilor Franței și ca o replică la pretențiile de universalitate ale împăraților romano-germani și ale papilor, din timpul domniei lui Ludovic al IX-lea a luat o tot mai mare răspîndire dictonul că „regele (Franței) este împărat în regatul său”, expresie a deplinei independențe a regatului și suveranului Franței față de orice pretenție de hegemonism imperial sau pontifical.

În timpul primilor Capețieni, cînd regalitatea avea un caracter cu precădere seniorial, instituțiile regalității nu se deosebeau esențial de cele ale celorlalți principii teritoriali. Activitatea regalității se desfășura în cadrul „curții regelui” (*curia regis*). O parte mai restrînsă o alcătuia „casa regelui”, formată din dregători personali, subalternii lor, gărzi, slujitori. Cealaltă parte, mai numeroasă, o alcătuiau vasalii regali, care își îndeplineau obligațiile vasalice față de suveranul senior. Începînd cu secolul al XIII-lea, progresele centralizării statului și sporirea autorității regale au fost urmate de extinderea corespunzătoare a competenței și atribuțiilor organelor puterii centrale. Dregătorii personali ai regelui din cadrul „casei regelui” s-au transformat treptat în înalți slujbași ai statului. La rîndul său, „curtea regelui” a început să se specializeze, către mijlocul secolului al XIII-lea ea fiind împărțită în trei mari secțiuni: Consiliul cel mare, Parlamentul și Curtea de conturi. În Consiliul cel mare se dezbăteau și se hotărau cele mai însemnate probleme ale politicii interne și externe a țării. Parlamentul constituia curtea supremă de justiție. Din secolul al XIV-lea, Parlamentul și-a extins competența și asupra unor probleme economice, financiare, administrative. În afară de Parlamentul din Paris, din secolul al XV-lea s-au constituit și Parlamente provinciale. Curtea de conturi se ocupa de veniturile și

⁴ Citat de F. Lot, R. Fawtier, *Histoire des institutions françaises au Moyen Âge*, tome II, Paris, 1958, p. 266.

cheltuielile statului; în ansamblu, nu se făcea distincție între veniturile și cheltuielile statului și cele ale suveranului, ceea ce dădea naștere la neorînduială în evidență și la risipire de fonduri.

Pe măsura extinderii domeniului regal, puterea centrală și-a constituit și o rețea de organe locale, în rîndul cărora rolul de căpetenie îl dețineau administratorii regali de domenii numiți prepoziți (*prévôts*). Pentru coordonarea activității lor, au fost instituiți și reprezentanți locali ai regelui cu largi atribuții cumulative judiciare, administrative, fiscale, militare, numiți balivi (*baillis*) în vechiul domeniu capetian din Ile-de-France și seneșali în provinciile din vestul și din sudul țării. Oglindind extinderea domeniului regal, numărul balivatelor și seneșalatelor a crescut de la 23 în 1285, la 75 în 1461.

Din secolul al XIV-lea, prin transformarea vechilor adunări formate din nobili, clerici și orășeni de vază, convocați de rege pentru „sfat și ajutor“, în adunări reprezentative ale stărilor sociale privilegiate, reorganizate și instituționalizate în 1302 sub forma Statelor Generale din nordul și sudul Franței și a unor state provinciale, regalitatea a inaugurat colaborarea organizată cu adunările reprezentative de stări, marcînd trecerea, sa de la monarhia vasalică (secolele XI—XIII) la monarhia stărilor (secolele XIV—XV).

În momentele de criză a autorității centrale, Statele Generale au încercat să se transforme într-o adunare reprezentativă permanentă și să limiteze puterea regală. Astfel, în anii de criză 1356—1358, Statele Generale din nordul Franței, în care preponderența o aveau reprezentanții orașelor, în frunte cu Parisul, au impus edictarea „Marii ordonanțe din martie“ 1357, care prevedea întrunirea Statelor Generale fără convocare regală, „atunci cînd este nevoie“, pentru a delibera și hotări în problemele de căpetenie ale conducerii țării: război, pace, finanțe, justiție, administrație. În 1413, sub presiunea populației pariziene și pe baza propunerilor Statelor Generale din nordul Franței, a fost edictată așa-numita „Ordonanță cabochiană“, care prevedea reformarea sistemului administrativ, fiscal și judiciar al țării. În 1484, în timpul minoratului regelui Carol al VIII-lea, Statele Generale întrunite la Tours, care cuprindeau reprezentanți din toate provinciile Franței, oglindind încheierea procesului de unificare teritorială a țării, au încercat să impună regalității colaborarea permanentă și controlul, îndeosebi în domeniul fiscal. Datorită faptului că, încă de la mijlocul secolului al XIV-lea, regalitatea franceză era suficient de consolidată în ansamblul ei și că deputații nobilimii, clerului și orașelor, oglindind contradicțiile dintre stările sociale ai căror reprezentanți erau, nu au acționat de comun acord, încercările Statelor Generale de a se transforma într-o adunare reprezentativă permanentă și de a îngrădi puterea regală au eșuat.

În Anglia, centralizarea statală s-a desfășurat sub forma unui proces sinuos de centralizare instituțională.

Întărirea autorității centrale își are originea în cucerirea Britaniei anglo-saxone de către franco-normanzii din ducatul Normandiei (1066). Ca urmare a procesului de depozedare a țărănimii și a nobilimii anglo-saxone învinsă sau nesupusă, regalitatea anglo-normandă și-a constituit un întins fond domenal, care, împreună cu ducatul Normandiei, a făcut din rege cel mai mare proprietar funciar feudal și i-a asigurat resursele materiale și militare necesare cîrmuirii și s-a format o nobilime anglo-normandă înzestrată de rege cu domenii. Deoarece domeniile atribuite se aflau adesea răspîndite în comitate diferite, marea pro-

prietate funciară din Anglia nu era formată din teritorii compacte, care să constituie baza unor principate teritoriale similare celor din Franța, Italia sau Germania. Totodată, ca urmare a înzestrării ei cu domenii de către regalitate, nobilimea anglo-normandă depindea direct de rege, căruia îi datora omagiu vasalic și obligații militare și bănești riguroase.

În a doua jumătate a secolului al XII-lea, autoritatea centrală a crescut datorită reformelor regelui Henric al II-lea în domeniul justiției și în cel militar. El a extins competența justiției regale în detrimentul celei senioriale și eclesiastice și a luat măsuri privitoare la unificarea legislației și a procedurii judiciare, care se oglindește în cristalizarea unui „drept comun” (*Common Law*) pentru întregul regat al Angliei. De asemenea, Henric al II-lea a admis sau chiar a stimulat răscumpărarea obligațiilor militare datorate de vasalii regali printr-o taxă bănească (*scutagium*), adăugind astfel sistemului militar feudo-vasalic, încă precumpănitor, cel bazat pe angajarea unor cavaleri și ostași retribuiți în bani.

Abuzurile care au însoțit creșterea autorității centrale au generat la începutul secolului al XIII-lea încercări de a o îngrădi. Ele au fost inițiate și conduse de reprezentanții stărilor sociale privilegiate ale regatului — nobilime, cler, orășenime — și s-au materializat inițial prin *Magna Charta* (1215) „constituție feudală” care garanta privilegiile stărilor sociale menționate și îndeosebi ale nobilimii și îngrădea puterea regală. Ulterior, în cursul confruntării dintre regalitate și stările sociale privilegiate (1258—1265), s-a constituit adunarea reprezentativă a acestora sub forma Parlamentului din 1265, pe care, pentru obținere de subsidii, regele a început să-l convoace tot mai des de la sfârșitul secolului (1295, 1296 etc.). La începutul secolului al XIV-lea, Parlamentul era o adunare reprezentativă numeroasă, la Parlamentul din 1305 fiind convocați de rege 95 înalți prelați și 145 clerici mărunți, 104 mari nobili și 74 cavaleri, 200 orășeni și 33 consilieri regali, cu totul 651 persoane.

Din secolul al XIV-lea, formarea „noii nobilimi”, angrenată în desfacerea pe piață a produselor domeniiale, îndeosebi cereale, oi, lână și dezvoltarea orașelor au dus la nașterea unor interese comune și la stringerea legăturilor între „noua nobilime” și orășenime, care se oglindesc și în gruparea lor în Parlament în adunări distincte de cele ale marii feudalități laice și eclesiastice. Astfel, în Parlamentul din 1341, lorzii laici și înalții prelați au deliberat în Camera Albă a vechiului palat din Westminster, în timp ce reprezentanții micii nobilimi din comitate și ai orașelor s-au întrunit în Camera Pictată a aceluiași palat. Separarea s-a adâncit în deceniile următoare, ducând la constituirea unei adunări a „Comunelor” (*Commons*), alcătuită din reprezentanții ai orașelor și micii nobilimi din comitate, iar mai târziu a unei adunări a „Lorzilor” laici și eclesiastici.

Spre deosebire de Franța, Parlamentul, îndeosebi ca urmare a acțiunii comune a „noii nobilimi” și a orășenimii, s-a transformat în secolul al XIV-lea într-o adunare reprezentativă a cărei convocare se făcea regulat, ducând la colaborare între ea și regalitate.

În Peninsula Iberică, unificarea teritorială și centralizarea politică au avut loc în condițiile luptei duse de popoarele spaniol și portughez pentru eliberarea țării de sub stăpânirea arabă.

Eliberarea sau recucerirea (*Reconquista*) s-a desfășurat mai lent și cu succese schimbătoare, pînă spre sfîrșitul secolului al XII-lea. După victoria spaniolilor la Las Navas de Tolosas (1212), progresele eliberării au fost mai mari, astfel încît, spre sfîrșitul secolului al XIII-lea, arabii stăpîneau numai emiratul Granadei din sudul țării.

În cursul luptei de eliberare, în secolele VIII—XII, s-au format regatele spaniole ale Asturiilor, Leonului, Castilliei, Navarei și Aragonului și regatul Portugaliei. În regatele iberice s-au constituit adunări reprezentative ale stărilor sociale privilegiate sau Cortesuri (Leon în 1188, Catalonia în 1218, Castillia în 1250, Aragon în 1274, Portugalia în 1254). În regatul Castilliei, Cortesurile întruneau deputați, grupați în trei „brațe”, ai nobilimii, clerului și orașelor; în regatul Aragonului, unde existau Cortesuri separate pentru Aragon, Catălonia și Valencia, ele aveau patru „brațe”, care întruneau deputați ai nobilimii mari, ai nobilimii mici, ai clerului și orașelor. Cortesurile au deținut un însemnat rol în viața politică iberică, oglindind constituirea și aici a monarhiei stărilor.

Din secolul al XIII-lea pînă în ultimul pătrar al secolului al XV-lea, puterea centrală din regatele spaniole a fost îngrădită ca urmare atît a forței social-politice a mării nobilimi, cît și a însemnătății Cortesurilor.

Necesitatea tot mai resimțită, pe ansamblul societății, de a pune capăt diviziunii politice și anarhiei feudale, în vederea stimulării progresului economic și social și a desăvîrșirii eliberării teritoriului țării, a dus, în ultimul sfert al secolului al XV-lea, la realizarea centralizării statale a Spaniei. Unificarea teritorială s-a realizat, într-o primă etapă, prin unirea regatelor Aragonului și Castilliei (1469—1479), ca urmare a căsătoriei lui Ferdinand de Aragon cu Isabella de Castillia. Unirea realizată pe această cale avea un caracter dinastic, fiecare regat păstrîndu-și suveranul, astfel încît Spania avea doi suverani uniți prin căsătorie, care însă conduceau unitar întreaga țară. Unirea Aragonului și Castilliei, mărinind forța militară a țării, a ușurat desăvîrșirea eliberării, prin recucerirea emiratului Granadei (1481—1492). În 1512 Spania a alipit și partea de la sud de Pirinei a regatului Navarrei, încheindu-se astfel unificarea teritorială.

Concomitent cu acțiunea de unificare teritorială și de desăvîrșire a eliberării țării, Ferdinand și Isabella au dus o politică autoritară, menită să întărească puterea centrală. Ei au curmat anarhia nobiliară, au restrîns privilegiile de autonomie urbană, au convocat mai rar Cortesurile, au organizat o armată puternică și au colaborat strîns cu biserica, folosindu-se de Inchiziție pentru a controla fidelitatea supușilor nu numai față de catolicism, conceput ca un liant religios al unității politice, ci și față de stat.

Deși la sfîrșitul secolului al XV-lea și la începutul secolului al XVI-lea, centralizarea statală a Spaniei a fost, în ansamblu, realizată, Aragonul, Castillia și Navarra și-au păstrat instituțiile proprii, între care și Cortesuri separate. Totodată Castillia era unificată și mai bine centralizată, în timp ce Aragonul era, de fapt, o confederație formată din Aragonul propriu-zis, Valencia și Catalonia, fiecare din ele păstrîndu-și Cortesuri distincte. Așadar, în etapa finală a centralizării sale statale, Spania era organizată sub forma unei „monarhii pluraliste”, care îmbina conducerea autoritară cu menținerea unor autonomii și a unor instituții regionale.

Imperiul romano-german, Italia și papalitatea. Restaurarea ottonică a Imperiului în Occident a avut drept consecință împletirea tot mai strânsă a istoriei Germaniei și Italiei, precum și a raporturilor și intereselor contradictorii dintre autoritatea imperială și cea pontificală, culminând cu așa-numita „luptă pentru investitură”. Urmare a feudalizării bisericii catolice, dependența vasalică a înalților prelați față de suveranii și de principii teritoriali în ale căror state și principate biserica avea posesiuni funciare și intervenția acestora în alegerea clericilor în funcțiile eclesiastice au dus la subordonarea bisericii față de autoritatea seculară. Totodată, în a doua jumătate a secolului al X-lea și în prima jumătate a secolului al XI-lea, s-a accentuat și subordonarea papalității față de puterea imperială, care intervenea frecvent în alegerea papilor.

Sub influența mișcării reformatoare de la Cluny, care tindea la eliberarea bisericii din subordonarea față de puterea seculară și la organizarea ei centralizată, sub conducerea unei papalități consolidate și eliberate de sub tutela imperială, de la mijlocul secolului al XI-lea a început un proces de întărire a papalității. Tinzând să inverseze raportul de pină atunci dintre secular și spiritual, papa Grigore al VII-lea afirma în „Dictatul papei” (1075) supremația autorității spirituale a papei asupra celei seculare a împăratului, susținând că papa poate depune pe împărați și dezlega pe supuși de jurământul de credință⁵. Afirmarea supremației autorității spirituale asupra celei seculare a fost accentuată de către papii Inocențiu al III-lea la începutul secolului al XIII-lea și Bonifaciu al VIII-lea la cumpăna dintre secolele XIII și XIV.

Confruntarea dintre autoritatea seculară și cea spirituală a fost îndelungată, durind din ultimul sfert al secolului al XI-lea până la începutul secolului al XIV-lea.

Prima etapă a confruntării, începută prin lupta dintre împăratul Henric al IV-lea și papa Grigore al VII-lea și continuată între urmașii lor, a luat sfârșit prin concordatul de la Worms (1122), prin care în Italia investitura papală a episcopilor în funcție preceda pe cea laică în posesiuni, în timp ce în Germania investitura laică preceda pe cea papală.

Lupta a reînceput în a doua jumătate a secolului al XII-lea, când, în conflictul cu papalitatea, împăratul Frederic I Barbarossa a avut de înfruntat și mișcarea de emancipare a orașelor din Lombardia, în frunte cu Milano, luptă încheiată cu pacea de la Constanța (Elveția) (1183), prin care împăratul era silit să recunoască autonomia orașelor lombarde.

Lupta a fost reluată în deceniile 3—5 ale secolului al XIII-lea în timpul lui Frederic al II-lea, împărat al Germaniei și rege al Siciliei, când acesta a avut din nou de înfruntat rezistența orașelor lombarde. După moartea lui Frederic al II-lea și în perioada luptei pentru tronul imperial, cunoscută sub numele de „marele interregn” (1254—1273), a avut loc înlăturarea dominației germane din peninsula, Italia nordică și centrală rămânând divizată într-un șir de principate teritoriale, seniorii și republici urbane, iar în Italia sudică instaurându-se stăpânirea dinastiei franceze de Anjou (în Sicilia și regatul Neapole), iar apoi a celei aragoneze (în Sicilia și Sardinia).

⁵ *Crestomație de istorie universală medie*, partea I, București, 1970, p. 124—

La începutul secolului al XIV-lea, lupta dintre autoritatea seculară și cea spirituală a intrat într-o nouă fază, aceea a confruntării dintre doctrina supremației pontificale asupra suveranilor laici, susținută de papa Bonifaciu al VIII-lea și ideologia monarhiei franceze, al cărei obiectiv era realizarea statului unificat, centralizat și de sine stătător în raport atât cu autoritatea seculară în declin a împăratului german, cât și cu cea spirituală a papei. „Atentatul de la Anagni” (1303) și luarea în captivitate a papei Bonifaciu al VIII-lea, iar după moartea sa alegerea unui papă de origine franceză și strămutarea reședinței pontificale la Avignon, unde papalitatea a rămas subordonată regalității franceze, în „captivitate babilonică” (1309—1378), marcau înfringerea papalității în lupta cu statul centralizat francez.

Evoluția și rezultatele luptei dintre imperiu și papalitate pentru hegemonie în Occident arată că nici una dintre cele două forțe nu a dobândit victoria, deoarece structurile politice occidentale evoluau nu spre „monarhia universală”, de tip imperial sau teocratic, ci spre statele unificate și centralizate. În schimb, în confruntarea dintre regalitatea franceză și papalitate, victoria a revenit statului centralizat, care reprezenta forma cea mai evoluată de stat a vremii.

Politica de expansiune în Italia și de hegemonie în Occident a îndepărtat puterea imperială de problema fundamentală a istoriei interne germane — realizarea unificării teritoriale și a centralizării politice. În aceste condiții, în secolele XI—XIII s-a accentuat procesul de formare și de consolidare a principatelor teritoriale germane laice și eclesiastice, deținătorii lor lărgindu-și necontenți atribuțiile cîrmuirii regionale. Totodată, din a doua jumătate a secolului al XII-lea, unii mari feudali germani, ca Henric Leul, duce al Saxoniei și al Bavariei, Albert Ursul, margraf de Brandenburg sau Adolf, conte de Holstein, au desfășurat o politică proprie de expansiune și de colonizare în ținuturile slave de la est de Elba, sporindu-și baza teritorială a puterii. Preocupat de politica italiană și, pentru a preîntîmpina opoziția principilor teritoriali germani, împăratul Frederic al II-lea a confirmat privilegiile cîrmuirii regionale atât principilor eclesiastici (1220), cât și celor laici prin *Statutum in favorem principum* (1232). În timpul „marelui interregnum”, procesul de fărîmîtare politică s-a accentuat și s-a diversificat, în afară de principatele teritoriale laice și eclesiastice, dintre care unele s-au fărîmîtat la rîndul lor, menținîndu-se sau luînd ființă numeroase seniorii mai mari sau mai mici și orașe cu variate grade de autonomie, de la cele depinzînd de principii teritoriali și seniorii locali pînă la „orașele imperiale”, cu statut de orașe libere.

În același timp, orientarea economică a orașelor din Germania apuseană spre comerțul cu Țările de Jos și cu Anglia, a celor de pe țărmul său nordic spre negoțul maritim din Marea Nordului și din Marea Baltică, iar a celor din sudul țării spre schimburile cu Italia nordică și cu Europa Centrală a făcut ca, în ansamblul lor, orașele germane, legate de interese economice regionale sau de piețe externe, să nu fie interesate în procesul de unificare economică și politică și să nu sprijine politica de centralizare statală, de altfel inconsecventă, dusă de autoritatea imperială. Absența unui centru cu rol economic și politic unificator explică totodată de ce în imperiul romano-german nici un oraș nu a ajuns în evul mediu reședință imperială permanentă. De aceea, referindu-se la structura politică a Germaniei la sfîrșitul evului mediu, Friedrich Engels constată că „în timp ce în Anglia și în Franța dezvoltarea comerțului și a industriei a dus la o

impletire a intereselor în întreaga țară și prin aceasta la o centralizare politică, în Germania acest proces n-a dus decît la gruparea intereselor pe provincii, în jurul unor centre pur locale și, prin urmare, la o fărîmîtare politică⁶.

Formarea unui întins domeniu ereditar în Austria, menit să constituie o bază teritorială pentru unificarea Germaniei și pentru consolidarea puterii imperiale, ca și politica autoritară a împăratului Rudolf de Habsburg, în ultimul sfert al secolului al XIII-lea, au determinat pe marii feudali germani, ca, în condițiile instaurării electivității demnității imperiale, să aleagă împărați din alte familii, ca cea de Luxemburg, Habsburgii revenind la tron numai de la mijlocul secolului al XV-lea. „Bula de Aur” (1356), emisă de împăratul Carol al IV-lea, care consacra fărîmîtarea politică a imperiului și electivitatea demnității imperiale, încredințînd alegerea sa unui colegiu de 7 electori (patru laici : regele Cehiei, ducele Saxoniei, margraful de Brandenburg, contele Palatinatului și trei eclesiastici : arhiepiscopii de Köln, Mainz și Trier), a rămas legea fundamentală a structurii politice a imperiului romano-german pînă la desființarea sa în 1806.

Desființarea regatului Italiei și includerea regiunilor nordice și centrale ale țării în componența imperiului romano-german în 962 și succesiunea stăpînirilor normandă, germană, franceză și aragoneză în regiunile sale sudice au dus, pe de o parte, la instaurarea unor dominații străine asupra unor întinse teritorii italiene, iar pe de altă parte, la inexistența unei puteri centrale, care să-și exercite autoritatea asupra întregii peninsule. Totodată, ca urmare a constituirii statului pontifical, la mijlocul secolului al VIII-lea și a unor principate teritoriale în secolele IX—X, Italia era fărîmîtată politic atît în regiunile rămase libere, cît și în cele intrate sub stăpînire străină. Orientarea economică divergentă a orașelor italiene, dintre care unele, ca Veneția și Genova, aveau colonii și factorii comerciale în bazinul oriental al Mării Mediterane și pe litoralul nordic și apusean al Mării Negre, a adîncit fărîmîtarea economică a Italiei și a adăugat rivalităților politice dintre imperiu și papalitate sau dintre principii teritoriali italieni, aprigele confruntări comerciale și politice dintre orașe. Profitînd de forța lor economică și politică crescîndă și de fărîmîtarea politică a țării, numeroase orașe italiene au obținut o largă autonomie sau chiar s-au constituit în orașe-state independente, organizate ca republici urbane.

Fărîmîtarea politică și economică a Italiei și dominațiile străine au stat la baza policentrismului italian, iar particularitățile structurii sociale au generat tipul regimurilor politice. În secolele XI—XV° coexistau state feudale : regatul normand al celor două Sicilii, iar ulterior regatul Neapole, statul papal, principate teritoriale (ducate, marchizate, comitate) și seniorii, în care conducerea politică aparținea claselor feudale și regimuri municipale : republici urbane, ca Veneția, Genova, Siena, Pisa, Lucca și orașe cu variate grade de autonomie. Regimurile municipale au evoluat în funcție de evoluția structurilor sociale. Astfel, Veneția și Genova erau republici patriciene și aristocratice, în care conducerea politică aparținea patriciatului urban și nobilimii din oraș și din teritoriul său rural. În republica Florenței, după înlăturarea nobilimii care participa la conducere prin prevederile „Sentințelor dreptății” (1293), puterea politică era exer-

⁶ Friedrich Engels, *Războiul țărănesc german*, în Karl Marx—Friedrich Engels, *Opere*, vol. 7, București, Ed. Politică, 1960, p. 357—358.

citată de patriciatul urban, care domina și viața economică a orașului. În condițiile accentuării luptelor pentru putere în orașe între nobilime, patriciat și păturile mijlocii — mărunte, în unele orașe puterea a fost preluată de reprezentanți ai familiilor nobiliare sau patriciene, care, fiind exercitată ca o conducere personală autoritară, a fost denumită „seniorie“ sau „tiranie“. Astfel, în a doua jumătate a secolului al XIII-lea și în primele decenii ale secolului al XIV-lea, „senioria“ a fost preluată de familiile Della Scala la Verona, d'Este la Ferrara și Modena, Carrara la Padova, Della Torre, iar apoi Visconti la Milano etc. La Florența senioria a fost preluată de la mijlocul secolului al XV-lea de familia patriciană de bancheri Medici.

După eșecul tentativelor ducilor Milanului și regilor de Neapole de a realiza în prima jumătate a secolului al XV-lea o unificare a Italiei în folosul lor, Milanul, Veneția, Florența, Neapole și statul papal au pus bazele Ligii de la Lodi (1454), al cărei obiectiv era menținerea independenței statelor italiene, așadar a fărâmițării politice a Italiei.

Monarhia absolută La sfârșitul secolului al XV-lea și la începutul secolului în Franța, Anglia și al XVI-lea, în Franța, Anglia și Spania aveau loc declinul feudalității și ascensiunea orășenimii și burgheziei și se încheiase centralizarea statală.

Deși feudalitatea, în ansamblul ei, a intrat în declin social-economic, o parte a nobilimii, îndeosebi „noua nobilime“ din Anglia, a reușit să-și adapteze mai bine organizarea domeniului cerințelor producției și schimbului de mărfuri, ceea ce a dus la consolidarea situației sale economice și sociale. Declinul politic și militar al feudalității s-a manifestat prin înfrângerea „Războiului nebunesc“ (1485—1488) în Franța, prin autodecîimarea „vechii nobilimi“ în cursul Războiului celor două Roze (1455—1485) în Anglia, prin lichidarea anarhiei nobiliare în Spania.

Orășenimea și burghezia în ascensiune au început să-și manifeste tot mai puternic opoziția față de feudalitate și să revendice o participare mai largă la conducerea statului. În Anglia, orășenimea, burghezia și „noua nobilime“ au reprezentat forțele sociale pe care s-a sprijinit noua dinastie a Tudorilor pentru a înfrînge „vechea nobilime“ și a pune capăt Războiului celor două Roze. În Franța, reprezentanții orășenimii și ai burgheziei au intrat în conflict cu cei ai nobilimii și ai clerului în cadrul Statelor Generale convocate la Tours în 1484. În Spania, mișcarea „camuneros“ din 1521 și-a manifestat pe calea armelor opoziția față de feudalitate.

În condițiile declinului său social-economic și politic-militar, ale intensificării luptei antifeudale a țărănimii și a conflictului cu orășenimea și burghezia, feudalitatea a fost nevoită ca, în vederea menținerii poziției sale de clasă dominantă, să recunoască autoritatea deplină a regalității, deși, uneori, în epocile de criză a monarhiei absolute, a încercat să-și redobîndească vechile privilegii politice. La rîndul lor, orășenimea și burghezia, încă insuficient consolidate, aveau nevoie de sprijinul regalității pentru a-și întări poziția social-economică internă și a-și asigura expansiunea maritimă, comercială și colonială. În schimbul sprijinirii lor de către regalitate, orășenimea și burghezia au oferit monarhiei însemnate fonduri bănești și cadre necesare birocrăției regale, fapt care a dus la

creșterea participării elementelor orășenești și burgheze în conducerea centrală și locală.

În condițiile declinului feudalității și ale ascensiunii orășenimii și burgheziei, a căror forță social-economică a ajuns să se echilibreze și ale ascuțirii conflictului dintre ele, monarhia a profitat pentru a-și spori neconținut autoritatea, transformându-se într-o monarhie absolută. Ea s-a format, așadar, în perioada „în care clasele în luptă ajung la un astfel de echilibru încît puterea de stat capătă vremelnice, ca mijlocitoare aparentă între clase, o oarecare independență față de amîndouă. Așa a fost monarhia absolută din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, care menținea un echilibru între nobilime și burghezie”⁷.

Monarhia absolută s-a format în acele țări din Europa apuseană, ca Franța, Anglia și Spania, în care s-a încheiat centralizarea statală, proces care a constituit o etapă premergătoare indispensabilă în evoluția statului feudal de la monarhia stărilor la monarhia absolută. Absolutismul reprezentînd o etapă în evoluția statului și a monarhiei feudale, baza sa socială a constituit-o, în esență, feudalitatea, ale cărei interese de clasă erau apărute de monarhia absolută. Statul absolutist menținea orînduirea feudală, reprimînd mișcările împotriva feudalismului și a statului feudal, în primul rînd răscoalele țărănești. Nobilimea și clerul aveau însemnate privilegiile social-economice, fiscale, judiciare. Principalele funcții din aparatul de stat și din biserică erau deținute de nobilime, căreia îi reveneau posturile cele mai însemnate din organele centrale și locale, armată, diplomație și înaltele posturi eclesiastice.

Monarhia absolută a luat însă și măsuri care, deși aveau în vedere interesele statului absolutist, contribuiau, în chip obiectiv, la progresul economic și la satisfacerea intereselor orășenimii și burgheziei. În vederea asigurării necesităților statului sau a creșterii veniturilor sale prin dezvoltarea producției și a circulației de mărfuri și prin realizarea unei balanțe comerciale active, menită să aducă un surplus de numerar în țară, unele state absolutiste, îndeosebi Anglia și Franța, au dus o politică economică protecționistă. Pentru necesitățile statului, îndeosebi ale armatei, au fost înființate manufacturi privilegiate, care beneficiau de scutiri sau reduceri de impozite și de taxe vamale. Pentru obținerea unei balanțe comerciale active, statul a oprit sau a limitat exportul de materii prime necesare industriei proprii și importul de obiecte similare celor produse în țară. În Anglia, dinastia Tudorilor a dus o politică maritimă, comercială și colonială expansionistă, care concorda cu interesele economice ale orășenimii, burgheziei și „noli nobilimi”. Totodată, orășenimea și burghezia și-au lărgit accesul în cadrul aparatului de stat central și local, îndeosebi în domeniile administrativ, judiciar, fiscal. Așadar, monarhia absolută, deși reprezenta, cu precădere, interesele feudalității, sprijinea, într-o anumită măsură, și interesele orășenimii și burgheziei în ascensiune.

În cadrul monarhiei absolute, regele își exercita, de drept și de fapt, atribuțiile deplinei suveranități pe întregul teritoriu al țării, oglindite în dreptul exclusiv de a legifera, de a deține jurisdicția supremă, de a stabili și percepe impozitele, de a emite monedă, de a avea armată, de a numi pe slujbași, de a conduce politica externă a țării. Pentru exercitarea puterii, regalitatea dispunea de un aparat birocratic și militar numeros și tot mai bine organizat. Monarhia

⁷ Karl Marx — Friedrich Engels, *Opere alese în două volume*, București, Ed. Politică, 1967, p. 298.

absolută a subordonat intereselor statului și biserica. Astfel prin concordatul de la Bologna (1516), încheiat între Francisc I și papa Leon al X-lea, regelui Franței i-au fost lărgite drepturile în ceea ce privește recomandarea în înaltele posturi eclesiastice, fapt care l-a dat posibilitatea de a dispune de ele, îndeosebi în favoarea membrilor familiilor nobiliare. În Anglia, ca urmare a Reformei, regele a devenit „șef suprem” al bisericii (1531—1534).

În epoca monarhiei absolute a mai dăinuit instituția caracteristică monarhiei stărilor a adunărilor reprezentative ale stărilor sociale privilegiate, sub forma Statelor Generale în Franța, a Parlamentului în Anglia și a Cortesurilor în Spania, dar rolul lor în conducerea statului a scăzut, deoarece regalitatea, suficient de consolidată, avea tot mai puțin nevoie de colaborarea lor.

În Franța, existența unei nobilimi numeroase și puternice, care deținea principalele funcții în organele centrale și locale, în armată și diplomatie, ca și înaltele posturi eclesiastice, a dat absolutismului francez o puternică amprentă nobiliară. În același timp, existența unei numeroase orășenimi de tip medieval și dezvoltarea relativ slabă a relațiilor capitaliste și a burgheziei, orientarea orășenimii bogate și a burgheziei spre achiziționare de domenii nobiliare și cumpărare de funcții în aparatul birocratic, „venalitate a oficiilor” care le deschidea calea intrării în rîndul „nobilimii de robă”, au dus la o împletire a intereselor orășenimii bogate și burgheziei cu cele ale nobilimii și ale statului absolutist.

Evoluția absolutismului francez a urmat o linie sinuoasă. De la sfîrșitul secolului al XV-lea pînă la începutul celei de a doua jumătăți a secolului al XVI-lea, el a fost în ascensiune, atîngînd apogeul în timpul domniilor lui Francisc I și Henric al II-lea. A urmat o epocă de criză, marcată de războaiele civile sau religioase din anii 1562—1598. Redresarea absolutismului a avut loc în timpul ultimului deceniu al domniei lui Henric al IV-lea (1589—1610), iar reluarea mersului său ascendent a început în timpul domniei lui Ludovic al XIII-lea (1610—1643) și îndeosebi al conducerii cardinalului Richelieu (1624—1642). Reflectînd stadiul la care ajunsese absolutismul în timpul lui Ludovic al XIII-lea, consilierul Lebreton afirma că „regalitatea este o putere supremă acordată unui singur și care îi dă dreptul de a conduce în mod absolut”⁸.

Statele Generale, deși au dăinuit ca instituție, au fost tot mai rar convocate; după o ultimă întrunire, în anul 1614, ele nu au mai fost convocate pînă în 1789.

În Anglia, declinul „vechii nobilimi”, accelerat de Războiul celor două Roze, consolidarea „noii nobilimi” și dezvoltarea mai intensă a relațiilor capitaliste și a burgheziei au făcut ca baza social-politică a absolutismului englez s-o constituie „noua nobilime” și burghezia. De aceea, deși a continuat să reprezinte interesele clasei feudale în ansamblul său, monarhia absolută din Anglia a fost mult mai receptivă față de interesele „noii nobilimi”, ea însăși componentă a feudalității, și ale burgheziei. Regalitatea engleză a luat măsuri care au stimulat dezvoltarea relațiilor capitaliste în industrie și în economia agrară și expansiunea maritimă, comercială și colonială a Angliei. Reforma, inițiată de Henric al VIII-lea, prin scoaterea bisericii engleze de sub autoritatea papală și intrarea ei sub autoritatea regală, ca și prin masivele secularizări de bunuri eclesiastice din

⁸ Citat de I. Grămadă, *Franța lui Richelieu și Mazarin*, Iași, 1971, p. 196.

1536—1539 și distribuirea sau scoaterea lor la licitație, a contribuit la mărirea fondului funciar al coroanei, la sporirea autorității regelui ca „șef suprem“ al bisericii și, prin intrarea unei însemnate părți a bunurilor eclesiastice secularizate în stăpânirea „noii nobilimi“, a orașenilor bogați, a burgheziei și a unor țărani înstăriți, la consolidarea bazei social-politice a absolutismului. Organizarea, la mijlocul secolului al XVI-lea, a bisericii anglicane, având la bază doctrina calvinistă, care „corespundea năzuințelor celor mai îndrăznețe ale burgheziei de atunci“, oglindește accentuarea sprijinirii de către absolutismul englez a programului social-politic sub veșmînt religios al păturilor sociale în ascensiune din Anglia.

În Spania, existența unei nobilimi numeroase și puternice și a unui cler bogat și influent ca și a unei orașenimi și burghezii încă slabe au imprimat absolutismului un vădit caracter nobiliar și clerical. Apogeul absolutismului spaniol a fost atins în timpul domniei lui Filip al II-lea, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Pentru realizarea obiectivului esențial al politicii sale interne — întărirea autorității regale și a catolicismului — Filip al II-lea s-a slujit de un aparat birocratic complex, de o armată numeroasă și de biserica catolică; totodată, deși a păstrat Cortesurile ca instituții, le-a transformat, de fapt, din adunări reprezentative în organe consultative.

Eșecul restaurării într-o epocă în care în Occident se accentuau două mari „monarhiei univ- tendințe opuse în evoluția statală — constituirea monar- sale“. hiilor absolute în Franța, Anglia, Spania și adîncirea fărîmîtării politice în Germania și Italia — aveau loc concentrarea sub conducerea lui Carol Quintul (1519—1556) a unor întinse teritorii: Spania, posesiunile italiene (Sicilia, Sardinia, Neapole), Imperiul romano-german, Țările de Jos, coloniile din Lumea Nouă, Filipinele și reluarea planurilor restaurării „monarhiei universale“ în Europa apuseană.

Întinsele posesiuni ale lui Carol Quintul erau însă lipsite de elementele necesare unificării lor într-un organism statal durabil. Deși între posesiunile sale existau unele legături economice, în ansamblu, ele nu formau o unitate economică. Locuite de germani, flamanzi, valoni, spanioli, italieni, ele erau lipsite de unitate etnică. Existau, de asemenea, mari deosebiri în ceea ce privește regimurile politice. Germania era un stat tipic al fărîmîtării politice, în care demnitatea imperială era electivă și îngrădită de autoritatea crescîndă a principilor teritoriali laici și eclesiastici și de privilegiile orașelor, Țările de Jos se bucurau de o largă autonomie provincială și municipală, iar Spania era o monarhie absolută. Reforma a adăugat disensiunea confesională între catolici și reformați, care exprima, sub veșmîntul religiei, o complexă opoziție pe plan social și politic.

Carol Quintul a încercat să restaureze organizarea de stat și să reinvie ideologia politică, ambele depășite istoricește, ale „monarhiei universale“. În vederea sporirii autorității în statele sale și a impunerii hegemoniei în Europa apuseană, el a căutat să îmbine, în dubla sa calitate, de împărat romano-german și de rege al Spaniei, conceptul imperial al întîietății ierarhice asupra suveranilor și principilor din Occident, cu ideologia absolutismului monarhic spaniol.

⁹ Karl Marx, Friedrich Engels, *Opere alese în două volume*, vol. II, București, Ed. Politică, 1967, p. 90.

Totodată, el avea în vedere o politică de strinsă colaborare cu papalitatea, astfel încît „monarhia universală” să fie și o *respublica christiana*, avînd ca suport religios o biserică catolică unitară și puternică. Deși în fundamentarea ideologiei „monarhiei universale” Carol Quintul pornea de la autoritatea teoretică care izvoara din calitatea sa de împărat romano-german, puterea reală pe care o avea ca suveran în Germania nu îi dădea posibilitatea să folosească, în măsura de care avea nevoie, resursele materiale și militare de care dispunea imperiul. În schimb, ca rege absolut al Spaniei, el putea dispune în mai mare măsură de mijloacele materiale și militare ale Spaniei și ale posesiunilor ei din Lumea Nouă. De aceea, se poate considera că nu imperiul german, ci Spania reprezenta piatra unghiulară a edificiului „monarhiei universale” a lui Carol Quintul.

Vastele planuri ale lui Carol Quintul menite a da o nouă viață „monarhiei universale” — întărirea autorității centrale pe ansamblul posesiunilor sale, îndeosebi în imperiu, menținerea unității religioase, considerată ca un mijloc de întărire a unificării lor politice, realizarea hegemoniei în Occident și înlăturarea pericolului otoman prin organizarea unei cruciade generale a suveranilor apuseni sub conducerea împăratului — nu au putut fi însă realizate. Carol Quintul nu a reușit să transforme statele sale într-o monarhie unitară din cauza deosebirilor de structură a regimurilor lor politice și mai ales din cauza adîncirii fărîmîțării politice a Germaniei. Unitatea confesională a statelor sale a fost și ea zdruncinată datorită Reformei, care a dus la crearea, alături de biserica catolică, a bisericilor reformate. El nu și-a putut impune hegemonia în Occident, datorită rezistenței celorlalte state occidentale și îndeosebi a Franței, care urmăreau păstrarea echilibrului politic între statele Europei apusene și nici nu a izbutit să organizeze cruciada generală împotriva otomanilor. Dîndu-și seama de imposibilitatea realizării planurilor sale, Carol Quintul a cedat fiului său Filip Țările de Jos (1555) și Spania cu posesiunile italiene (1556), iar fratelui său Ferdinand imperiul german (1556) și a abdicat. Planurile sale au suferit astfel un eșec complet, deoarece, în opoziție cu conceptul medieval depășit al universalismului politic, se manifesta tot mai viguros procesul formării statelor naționale.

După abdicarea lui Carol Quintul, dinastia de Habsburg s-a scindat în două ramuri: Habsburgii austrieci, care au domnit în Imperiul romano-german și Habsburgii spanioli.

Republica burgheză în perioada trecerii de la evul mediu la epoca modernă, **a Provinciilor Unite**. În constelația politică dominată de statele feudale ale Europei apusene, a apărut primul stat burghez, vlăstar al dezvoltării relațiilor capitaliste și al victoriei revoluției burgheze din Țările de Jos. Format din provinciile nordice din Țările de Jos, care și-au proclamat independența față de Spania (1581), noul stat purta oficial numele de „Provinciile Unite”, dar ulterior a fost denumit și Olanda, după numele celei mai importante provincii a sa. Recunoscută în fapt de Spania în 1609, independența sa a fost recunoscută oficial prin tratatul de pace din Westfalia din 1648.

Deși victoria revoluției în provinciile nordice ale Țărilor de Jos s-a datorat, în primul rînd, luptei duse de masele populare, burghezia, profitînd de situația sa social-economică și de rolul de hegemon deținut în revoluție, și-a asigurat o poziție politică dominantă în Provinciile Unite. Totodată burghezia a

încheiat o alianță cu nobiliimea, exponenta alianței fiind familia de Orania, de unde numele de „oranjism” dat acestei politici.

Rolul hotărîtor în conducere îl aveau instituțiile reprezentative, formate din Statele Generale și statele provinciale. Statelor Generale le reveneau atribuții largi privitoare la problemele legislative, fiscale, navale, militare, relații externe. Statele provinciale aveau atribuții locale, îndeosebi de ordin fiscal și administrativ. În Statele Generale și provinciale, rolul hotărîtor îl aveau deputații reprezentînd burghezia comercială, bancară și industrială și în mai mică măsură cei ai nobilimii și, prin excepție, ai țărănimii înstărite. Puterea executivă și comanda supremă a armatei o avea *stadhouder*-ul general, funcție transmisă ereditar membrilor familiei de Orania, pentru meritele cîștigate în timpul revoluției. Locțiitorul său și contrapondere menită să împiedice sporirea puterii sale personale era „marele pensionar”, reprezentant, de regulă, al burgheziei comerciale și bancare. Centrul politic și administrativ al Provinciilor Unite se afla la Haga. În fiecare provincie funcționau și *stadhouder*-i provinciali.

Notă bibliografică

Pentru referiri bibliografice cuprinzînd tratate, manuale, monografii, studii speciale și hărți istorice, a se consulta R. Manolescu (coordonator), V. Costăchel, S. Brezeanu, Fl. Căzan, M. Maxim, *Istoria medie universală*, București, Editura didactică și pedagogică, 1980, pp. 10, 13—14, 24—25, 50—51, 170, 192—193, 212—213, 417, 441—442, 450, 456—457, 466, 514—515.